

Katarzyna Marcol
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2531-9216>
Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Karnawał na granicy – widowisko a obraz świata współczesnych mieszkańców pogranicza śląskocieszyńskiego

A carnival on the border – a pageant vs. the world image as demonstrated by contemporary residents of the Cieszyn Silesia borderland

Abstract

“The Three Brothers’ Day” is a festival organized by the local authorities of border towns: Cieszyn (PL) and Český Těšín (CZ). The pageant combines some aspects of an official celebration and a folk carnival, which allows us to define it as an “official holiday in a carnival mask”. The symbolism of the event refers to specific moments in the history of the region, creating an interpretation of the past which, when presented in the context of contemporary national relations, influences the transformation of the world image demonstrated by the residents of the borderland.

Key words: carnival, border, borderland, interpretation of the past, Cieszyn Silesia

* * *

Święto Trzech Braci to forma świętowania organizowana przez władze lokalne miast granicznych: Cieszyna (leżącego po polskiej stronie) i Czeskiego Cieszyna. Celebracja nosi znamiona oficjalnych obchodów i jednocześnie ludowego karnawału, co pozwala na zdefiniowanie jej jako „oficjalnego święta w karnawałowej masce”. Symbolika wydarzenia odwołuje się do określonych momentów w historii miejscowości i regionu, tworząc interpretację przeszłości, która przedstawiona w kontekście współczesnych relacji narodowych wpływa na przemiany obrazu świata mieszkańców pogranicza.

Słowa kluczowe: karnawał, granica, pogranicze, interpretacja historii, Śląsk Cieszyński

Odebrano / Received: 31.01.2018

Zaakceptowano / Accepted: 20.09.2018

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie, w jaki sposób święto miejskie inicjowane przez samorządy miast przygranicznych: Cieszyna (leżącego po polskiej stronie granicy) oraz Czeskiego Cieszyna, mające zintegrować społeczność lokalną z obu stron Olzy poprzez odwołania do wspólnej przeszłości, przyczynia się w efekcie do procesu naturalizacji granicy, wpływa na obraz świata uczestników karnawału i ich autoidentyfikację. Problematyka ta zostanie przedstawiona na przykładzie Święta Trzech Braci, ze szczególnym uwzględnieniem inaugurującego je korowodu. Pokażę, iż karnawałowy czas, zyskując wymiar mityczny, służy do interpretacji historii, modelowania wyobrażeń o przeszłości i teraźniejszości, a jednocześnie kształtuje obraz świata współczesnych mieszkańców pogranicza. Analiza tak złożonego zjawiska wymaga odwołania nie tylko do teorii karnawalizacji, ale także konstruowania zbiorowej świadomości na podstawie wyobrażeń o historii. Jest to bowiem tym samym pytanie o charakter i funkcję obrazów przeszłości, które są obecne w teraźniejszości oraz o to, w jaki sposób ceremonie służące podtrzymywaniu tożsamości lokalnej kształtują obraz świata i autoidentyfikację uczestników widowiska karnawałowego.

Istotną cechą karnawału jest specyficzne ustosunkowanie jego uczestników do czasu: zawieszenie zabawy karnawałowej „ponad” zwyczajnym porządkiem rzeczy i poczucie „ludycznego czasu świątecznego” (choć przeciwstawnego wobec świąt religijnych). Jest to jednocześnie czas mityczny, gdy przestaje obowiązywać porządek kosmiczny, a dozwolone staje się działanie wbrew regułom¹. Ważnym wyznacznikiem omawianego zjawiska jest także współczesna estetyka „ludyczno-karnawałowa”. Jej cechą dominującą jest teatralizacja i określona społeczna autoaranżacja z mniej lub bardziej opracowanym scenariuszem. Pisała o tym Agata Skórzyńska, wskazując – na przykładzie parady lokacyjnej w Poznaniu – na wyraźne przesunięcie akcentów z rzeczywistego doświadczenia karnawałowego święta ku estetycznym strategiom tłumienia świątecznego żywiołu². Korowód rozpoczynający Święto Trzech Braci jest wydarzeniem, podczas którego mamy do czynienia raczej z inscenizacją teatralną, wykorzystującą figury karnawałowe, niż z faktycznym odwróceniem reguł na czas święta. Takie zjawisko wpisuje się w kierunek przemian życia społecznego, o czym wspomina Anna Skubaczewska-Pniewska: „karnawał w kolejnych epokach staje się raczej formą parady i widowiska, a nie autentycznym przeżyciem, brak mu powszechności i pełni karnawałowego odczucia”³. Do podobnych wniosków dochodzą zwolennicy teorii karnawalizacji kultury⁴ czy też widowiskowego wymiaru kultury⁵, którzy – analizując współczesne zachowania ludyczne – notują łączenie się elementów karnawałowych i wspólnotowych, koegzystencję lokalnych i oficjalnych form kultury. Obserwujemy bowiem współcześnie zniesienie podziału na

¹ Caillois 1973, s. 143; Grad 2004, s. 12–13.

² Skórzyńska 2004, s. 73–74.

³ Skubaczewska-Pniewska 2000, s. 26.

⁴ Zob. Featherstone 1998.

⁵ Zob. Schechner 2000.

kulturę wysoką i niską oraz zniwelowanie granic pomiędzy odbiorcą „elitarnym” a „masowym”, co prowadzi do dominacji „ludyczno-karnawałowego odbioru sztuki” i zaniku „średniowiecznej karnawałowej wizji świata”⁶.

Granica a obraz świata

Aktualny przebieg granicy państwowej pomiędzy Republiką Czeską a Rzeczpospolitą Polską na Śląsku Cieszyńskim ma stosunkowo niedługą historię, sięgającą 1920 roku. Wtedy to Rada Ambasadorów ustaliła granicę polsko-czechosłowacką, przyjmując jako podstawę linię rzeki Olzy. W Cieszynie, który stanowił jeden organizm miejski, stanął słup graniczny, dzieląc miasto na dwie części, a Olza zaczęła pełnić rolę szlabanu rozgraniczającego dwa państwa. Po czeskiej stronie została autochtoniczna ludność polska, której liczbę szacowało się wówczas na ok. 150–190 tysięcy, zamieszkująca obszar dwóch powiatów czeskokieszyńskiego i frysztackiego, stanowiąca większość w stosunku do niemiecko- i czeskojęzycznej ludności⁷. Z biegiem czasu jednak zaczęła zmieniać się struktura etniczna Zaolzia (obszaru po czeskiej stronie granicy zamieszkiwanego przez autochtoniczną ludność polską), co można zaobserwować w spisie ludności z 2011 roku, gdy polską tożsamość zadeklarowało tu 26553 osób (w poszczególnych gminach stanowią mniej niż 20% mieszkańców)⁸. Nowa sytuacja geopolityczna pociągnęła za sobą zmiany społeczne i językowo-kulturowe, przemiany tradycji oraz konstruowanego w jej ramach obrazu świata. W efekcie doszło też do głębokich transformacji autoidentyfikacji mieszkańców Śląska Cieszyńskiego i to zarówno po czeskiej, jak i po polskiej stronie granicy.

Wraz z zacieraniem się pamięci o wydarzeniach z 1920 roku, polsko-czeska granica zyskała w świadomości mieszkańców status czegoś, co było tu „zawsze”, stała się oczywista i naturalna. Doszło do ukonstytuowania nowego obrazu świata, wspieranego przez systemy edukacji, administracje państwowe i media, zgodnie z którym Olza oddziela dwa państwa i dwa narody – polski i czeski – trwale i nieprzerwanie (np. poprzez stosowanie kategorii narodowych do opisu przeszłości)⁹. Współcześnie w świadomości mieszkańców Śląska Cieszyńskiego granica oddzielająca Polskę od Czech wyraźnie rozgranicza *swoich* od *obcych* oraz kształtuje wyobrażenie o historii regionu. Dotyczy to zwłaszcza młodych pokoleń, które nie posiadają rzetelnej wiedzy na temat czynników, które miały wpływ na współczesną sytuację polityczną i społeczną na tym terenie. Ich obraz świata jest ukształtowany przez myślenie potoczne, które kieruje się chętniej kategoriami przestrzennymi niż czasowymi. Oznacza to w praktyce, że linia graniczna jest tak oczywistą częścią krajobrazu geograficznego i społeczno-kulturowego, że przyczyni

⁶ Grad 2004, s. 17–19.

⁷ Zob. Danel (red.) 1998, s. 117, 141; Nowak 2001, s. 210.

⁸ Wasiuta 2014, s. 7–10.

⁹ Kajfosz 2013, s. 359–360; .

i czas jej powstania są dla obrazu świata bez znaczenia i zlewają się w mityczne „od zawsze”¹⁰. Utrwalaniu takiego obrazu świata służy – paradoksalnie – Święto Trzech Braci, które w założeniu ma wzmacniać tożsamość lokalną poprzez odwoływanie się do wspólnej historii oraz do opowieści o legendarnym założeniu Cieszyna, a faktycznie legitymizuje aktualny przebieg granicy.

Oficjalny ceremoniał w karnawałowej masce

Nazwa miejskiego święta nawiązuje etymologicznie do podania o powstaniu miasta, wedle którego przy źródle spotkali się trzej synowie Leszka III: Bolko, Leszko i Cieszko (Bolek, Lešek a Těšek) i z radości założyli osadę, którą nazwali „Cieszynem”. Źródło, przy którym spotkali się legendarni bracia, jest oznaczone w przestrzeni miejskiej jako „Studnia Trzech Braci”, a na niej zapisany jest rok 810 jako prawdopodobna data założenia osady. Święto Trzech Braci, organizowane jest przez władze miast przygranicznych Cieszyna i Czeskiego Cieszyna, a jego początki sięgają roku 1991 (pierwsza edycja została zainicjowana przez lokalny samorząd po polskiej stronie, ale już od drugiej edycji w skład komitetu organizacyjnego wchodziłi przedstawiciele samorządów z obu stron granicy). Impreza jest planowana z myślą o mieszkańcach miast i powiatu cieszyńskiego, którzy licznie uczestniczą w koncertach zarówno zespołów regionalnych, jak i gwiazd muzyki popularnej, a także korzystają z oferty stoisk gastronomicznych. Trzydniowe święto rozpoczyna się zawsze dwoma korowodami – po polskiej i po czeskiej stronie granicy – zmierzającymi jednocześnie na most graniczny (nazwany Mostem Przyjaźni). Na czele korowodów kroczą zarządcy miast, czyli burmistrz i starosta, a także radni miejscy i urzędnicy. Włodarze są ubrani w oficjalne stroje (na garniturach mają nałożone łańcuchy samorządowe), idą w otoczeniu młodzieży w cieszyńskich strojach ludowych z flagami miast w rękach. Punktem kulminacyjnym jest spotkanie korowodów, które następuje na środku mostu granicznego na rzece Olzie, gdzie uczestnicy witają się, piją lamkę szampana i są częstowani strudlem jabłkowym (który później jest rozdawany zgromadzonym widzom). Następnie formuje się jeden korowód, który zmierza na rynek w Cieszynie lub Czeskim Cieszynie (na zmianę z roku na rok), gdzie następuje oficjalne otwarcie imprezy. Sygnał do wymarszu orszaku dają członkowie Bractwa Kurkowego wystrzałami z broni palnej. Pochód prowadzą tańczące mażoretki, za nimi idą zarządcy miast, następnie podąża orkiestra dęta, strzelcy z Bractwa Kurkowego, postaci ucharakteryzowane na „trzech braci” oraz przedstawiciele lokalnych władz. Na rynku następuje uroczysta inauguracja Święta Trzech Braci poprzez przekazanie „klucza do miasta” na ręce dyrektorów domów kultury z Cieszyna i Czeskiego Cieszyna, co ma symbolizować przejęcie panowania nad miastem przez uczestników karnawału. Stałym elementem programu oficjalnego jest inscenizacja podania o założeniu miasta, której przygotowywanie leży w rękach organizatorów raz z jednej, raz

¹⁰ Kajfosz 2011, s. 48; Kajfosz 2013, s. 359–360; Marcol 2014, s. 243–245.

z drugiej strony granicy, a widowisko przyjmuje różne formy, np. spektaklu teatralnego, kabaretu, przedstawienia z udziałem dzieci. Po zakończeniu oficjalnej, wspólnej części imprezy na dwóch scenach w dwóch miastach rozpoczynają się koncerty z udziałem zespołów rockowych i gwiazd popkultury. Każda grupa narodowa bawi się po swojej stronie granicy, a zabawie towarzyszą atrakcje dla dzieci i dla dorosłych (lunapark, balony, strzelnica z nagrodami) oraz konsumpcja.

Wydarzenia inauguracyjne cieszyńskie Święto Trzech Braci – parada uliczna, inscenizacja teatralna, przekazanie klucza do miasta – stanowią swoistą hybrydę oficjalnego i ludycznego porządku świata, są oficjalnym ceremoniałem przybierającym karnawałową maskę. Z jednej strony bowiem mamy do czynienia z umacnianiem i sankcjonowaniem istniejącego ładu społeczno-politycznego (co przecież jest obce karnawałowemu żywiołowi, który negował zastane stosunki międzyludzkie), a z drugiej – ze świątecznym doświadczeniem zabawy i oszołomienia, wywołanym przez muzykę, taniec, stroje, feerię barw i uczestnictwo w paradzie (powodującym poczucie „zatrącenia” jednostkowej tożsamości w zbiorowym familiarnym uniesieniu)¹¹. Trudno jednoznacznie wyznaczyć granicę tego, co „oficjalne” od tego, co „ludowo-karnawałowe”, odnosi się wrażenie całkowitej spójności widowiska i logiki prezentowanych odniesień historycznych. Dlatego też to miejskie święto tak dobrze spełnia swoją rolę: wywołuje w uczestnikach z obu stron granicy chwilowe poczucie wspólnoty przez sam fakt udziału w zabawie oraz dzięki przywołaniu symboli stanowiących nośniki tożsamości regionalnej, jednocześnie jednak, poprzez określone odwołania do przeszłości ukazane w kontekście współczesnych relacji narodowych, utwierdza oczywistość granicy państwowej w obrazie świata lokalnej społeczności.

Współczesna interpretacja historii

Cieszyńskie święto miejskie jest typologicznie zróżnicowane, łączy ono elementy różnych porządków: oficjalnego i karnawałowego. Ten pierwszy – oficjalny – odwołuje się do mitycznego założenia miasta oraz tych elementów historii, które można uznać za akceptowalne przez władze miast oraz społeczność lokalną po obu stronach granicy (tzn. nie wywołujące negatywnych emocji z powodu waśni sąsiedzkich o przynależność terytorialną). Dlatego też w dyskursie oficjalnym jest mowa o wspólnych korzeniach i „tradycji”, rozumianej jako zespół symboli odwołujących się do takich momentów w historii i współczesności, które są aksjologicznie pozytywne (lub w przypadku relacji polsko-czeskich przynajmniej neutralne), umacniają korzystny autowizerunek uczestników oraz pozwalają na – choćby chwilowe – zbudowanie poczucia wspólnoty. Jednym z tekstów należących do oficjalnego dyskursu jest opis imprezy zamieszczony na stronach internetowych Urzędu Miejskiego w Cieszynie, odnoszący się do wymyślanego średniowiecznego założenia miasta i jednocześnie sugerujący ciągłość mitycznych

¹¹ Bachtin 2005, s. 373–384.

wydarzeń we współczesności. W notce promującej imprezę ukazana jest – w kontekście podania o początku miasta – powtarzalność zachowań ludycznych o estetyce teatralnej, którym przypisuje się rangę tradycji:

Raz w roku w czerwcu mieszkańcy Cieszyna i Czeskiego Cieszyna, miasta podzielonego graniczną Olzą spotykają się podczas Święta Trzech Braci uczestnicząc wspólnie w różnych imprezach kulturalnych, sportowych i rekreacyjnych. Wszystko zaczyna się jak w legendarnym 810 r., kiedy założono gród nad Olzą. Na Wzgórzu Zamkowym pojawiają się Trzej Bracia na koniach, a święto tradycyjnie inauguruje teatralna inscenizacja legendy o powstaniu miasta. Do historii i tradycji nawiązuje również coroczny konkurs dla dzieci na najpiękniejszy strój historyczny. Władze i mieszkańcy Cieszyna i Czeskiego Cieszyna spotykają się na moście Przyjaźni przy 60 m (!) roladzie przygotowanej przez polskich i czeskich cukierników. Burmistrz Cieszyna i Starosta Czeskiego Cieszyna przekazują symboliczny klucz do bram miasta ludziom kultury i przez 3 dni ulice przemierzają barwne korowody przebie-rańców, na kilku estradach usytuowanych po obu stronach Olzy słychać orkiestry dęte, muzykę wszystkich generacji, odbywają się koncerty gwiazd polskich i czeskich estrad, występy kabaretów, a także liczne imprezy towarzyszące – wystawy, aukcje, konkursy (m.in. Liga Talentów – cykliczny przegląd estradowych dokonań dzieci i młodzieży), kiermasze handlowe. Kulminacyjny punkt Święta to nocna feeria ogni sztucznych nad Olzą¹².

Przyglądając się powyższemu opisowi można zauważyć, że mamy do czynienia z kreowaniem mitu Święta Trzech Braci (według definicji Rolanda Barthesa¹³), gdzie samo święto stało się formą, nad którą nadbudowane jest pojęcie narzucające paralele pomiędzy wyobrażonym założeniem grodu a współczesnymi obchodami karnawałowymi. Mit ten sugeruje czytelnikowi ciągłość „historii” od średniowiecznych początków miasta do współczesnych uroczystości rozgrywanych na moście granicznym i po obu stronach rzeki Olzy z udziałem władz samorządowych oraz mieszkańców Cieszyna i Czeskiego Cieszyna. Tym samym przywołane są skojarzenia o „odwiecznym trwaniu” porządku wydarzeń relacjonowanych w opisie. Wyobrażenie to wzmacniają dodatkowo przymiotniki „historyczny” i „tradycyjny”, które są stosowane w odniesieniu do współczesnych obchodów i charakteryzują między innymi: coroczną inscenizację opowieści o „legendarnym 810 roku”, pojawienie się „Trzech Braci na koniach”¹⁴, spotkanie na Moście Przyjaźni przy strudlu jabłkowym, czy przekazanie „symbolicznego klucza do bram miasta”.

¹² Informacja dotycząca Święta Trzech Braci zamieszczona na oficjalnej stronie miasta Cieszyna: <http://www.cieszyn.pl/?p=categoriesShow&Category=28>, 6.07.2018.

¹³ Barthes 1970, s. 25–50.

¹⁴ Od kilku lat konie nie uczestniczą już w korowodzie ze względów bezpieczeństwa. Zdaniem organizatorów, ich zachowanie mogło stanowić zagrożenie dla publiczności podczas wystrzałów z broni palnej czy z powodu głośnej muzyki.

Analizując oficjalny plakat z programem, można zaobserwować, że symbolika wykorzystana w promocji odwołuje się nie tylko do legendarnego założenia osady przez trzech braci, ale także do czasów Monarchii Habsburskiej (1653–1918), a jednocześnie ukazuje współczesne atrybuty narodowe (flagi Polski i Czech). Widzimy bowiem na afiszu „trzech braci”, którzy mają na głowach korony w kształcie budynków rozpoznawalnych dla każdego mieszkańca miasta, przy czym dwóch braci ma na twarzach namalowane flagi państwowe. Brat z polską flagą na policzku ma na głowie wizerunek Studni Trzech Braci, czyli symbolicznego miejsca „początku” Cieszyna, gdzie według podania spotkali się synowie Leszka po długiej wędrówce (monument stoi w Cieszynie, po polskiej stronie granicy). Głowa brata znajdującego się pośrodku ozdobiona jest Wieżą Piastowską, najbardziej rozpoznawalnym elementem architektonicznym Wzgórza Zamkowego¹⁵. Atrybutem trzeciego z braci – z czeską flagą – jest budynek dawnej Strzelnicy, który znajduje się aktualnie po czeskiej stronie linii granicznej¹⁶. Mamy tu zatem do czynienia nie z odtwarzaniem całej historii, ale z pewną reprezentacją przeszłości, która odwołuje się tylko do wybranych aspektów z minionych dziejów. Jest to swego rodzaju „interpretacja historii”, z którą mogą się utożsamiać mieszkańcy obu miast, gdyż zastosowana tu symbolika jest dla nich czytelna i akceptowalna, stanowiąc potwierdzenie ich wyobrażenia o świecie.

Narracja o przeszłości a autoidentyfikacja

Czas miniony – wydarzenia, postaci, dziedzictwo kulturowe – może stanowić źródło autoidentyfikacji pod warunkiem, że wyobrażenie o nim idzie w parze ze współczesnym obrazem świata (a przynajmniej go nie neguje). Zbiorowość, w procesie kształtowania identyfikacji, wybiera z przeszłości tylko to, co spełnia jej oczekiwania pod względem aksjologicznym i estetycznym. Zdaniem Grzegorza Studnickiego, który badał cieszyńskich Ślązaków w kontekście kreowania ich współczesnej tożsamości w oparciu o przeszłość, dziedzictwo i tradycję, korowód podczas Święta Trzech Braci jest estetyczną formą przedstawienia przeszłości, gromadzącą symbole i znaki stanowiące nośniki tożsamości lokalnej. Jak zauważa badacz, „rekonstrukcja fikcyjnego wydarzenia usytuowanego w wiekach średnich, obecność burmistrzów, insygnia władzy odsyłają do określonej przestrzeni fizycznej, która na skutek działań aktorów społecznych podkreśla więź między pokoleniami, a poza tym zyskuje wymiar kulturowy oraz pozytywną waloryzację. Wszystko to staje się znakiem społeczności lokalnej”¹⁷. Przestrzeń fizyczna,

¹⁵ Wieża Piastowska, datowana na XIV wiek, góruje nad rzeką Olzą, a tym samym nad dwoma miastami: Cieszynem i Czeskim Cieszynem.

¹⁶ Jest to budowla wystawiona w XIX wieku przez Cieszyńskie Towarzystwo Strzeleckie. Kulturowa ona tradycja tzw. bractw kurkowych, czyli organizacji średniowiecznych, stworzonych w celu ćwiczenia umiejętności strzeleckich przy obronie miejskich murów. Budynek został uroczystie otwarty przez cesarza Franciszka Józefa I, który był z wizytą w Cieszynie w 1890 roku.

¹⁷ Studnicki 2015, s. 162.

o której wspomina G. Studnicki, jest wyraźnie powiązana z rzeką Olzą, stanowiącą synonim granicy pomiędzy dwoma państwami i dwoma narodami. W trakcie Święta Trzech Braci konotacje te są wzmacniane poprzez wybór przestrzeni granicznej jako miejsca spotkania delegacji z Cieszyna i Czeskiego Cieszyna, przyjacielskie powitanie na Moście Przyjaźni lanką szampana, eksponowanie współczesnych atrybutów i insygniów władzy (flag, łańcuchów samorządowych). Wszystko to rozgrywa się w kontekście odwołania do przeszłości, w obecności symboli kształtujących tożsamość mieszkańców Śląska Cieszyńskiego: młodzieży ubranej w stroje regionalne, postaci mitycznych „trzech braci”, podążających w korowodzie, oraz członków Cieszyńskiego Bractwa Kurkowego, oddających salwy z broni palnej, którzy noszą niebieskie mundury, wzorowane na krojach sprzed 200 lat¹⁸. Wymownym punktem programu jest także częstowanie widzów zgromadzonych na moście granicznym cieszyńskim strudlem jabłkowym – jednym z najbardziej rozpoznawalnych dań kuchni cieszyńskiej, które od czasów Habsburgów jest serwowane w cukierniach, stanowiąc symbol miejskiego życia oraz kawiarnianych spotkań w wiedeńskim stylu¹⁹. Wymienione tu elementy widowiska karnawałowego odnoszą do przeszłości tylko w niewielkim, ściśle określonym wymiarze. Obserwujemy tu zatem całkowite zawieszenie czasu linearnego (historycznego) i odwołanie się do czasu mitycznego, stanowiącego jeden punkt, w którym mieści się wszystko to, co dla lokalnej społeczności jest ważne i wartościowane pozytywnie: średniowieczne założenie miasta, czasy świetności z okresu panowania Habsburgów oraz współczesny przebieg granic państwowych.

Miejskie święto ze swoją koncepcją czasu „niecodziennego, chwilowego, wyjątkowego”²⁰ jest idealną formą dla reprezentacji przeszłości mającej umocnić poczucie wspólnoty poprzez odwołania do historii w kontekście aktualnego stanu społeczno-kulturowego. Widowisko układa się w jedną wyobrażoną opowieść, a więc narrację o przeszłości, która ma swój początek, punkt kulminacyjny i zakończenie: średniowieczne założenie miasta – okres panowania Habsburgów – współczesność. Selekcja zdarzeń i postaci odnoszących się do historii oraz wybór określonych symboli tworzących więc z przeszłością jest spowodowane poszukiwaniem wspólnego mianownika dla społeczności lokalnej z obu stron granicy, który stanowiłby obraz pozytywnie wartościujący. Aby bowiem narracja mogła być zaakceptowana, musi ona w tej skomplikowanej relacji transnarodowej z jednej strony wpisywać się we wspólny mit o przeszłości pozytywnie waloryzowany przez wszystkich uczestników widowiska, a z drugiej strony – przemilczać „niewygodne” fakty historyczne, jak np. konflikty zbrojne, aneksje terytorialne, antagonizmy etniczne, wzajemną niechęć sąsiedzka²¹. Tym bardziej, że nawet najnowsza

¹⁸ Uznają oni siebie za kontynuatorów Cieszyńskiego Towarzystwa Strzeleckiego założonego w 1795 roku.

¹⁹ Między innymi ze względu na taki styl życia Cieszyn nazywany jest przez mieszkańców „małym Wiedniem”.

²⁰ Bachtin 1975, s. 66.

²¹ Marcol 2014.

historia śląskocieszyńskiego pogranicza nie była łatwa i obfitowała w liczne spory, a nawet krwawe walki²². O tym opowieść milczy. Nikt też nie powinien zadać pytania o przyczynę pomijania problematycznych kwestii historycznych i będących ich skutkiem współczesnych waśni, dlatego narracja powinna stwarzać wrażenie pełnej i skończonej. Osiągnięcie poczucia wspólnoty jest więc możliwe wyłącznie dzięki przekonaniu, że obraz przeszłości ukazany w widowisku jest prawdziwy, że stanowi swego rodzaju zwierciadło, w którym się przeglądamy. Narracja musi być spójna, nie może zawierać żadnych luk czy niedopowiedzeń, ani też nie może być wątpliwa aksjologicznie. Cytując Jana Kajfosa, należy zwrócić uwagę, iż w prezentowanej interpretacji historii ważny jest aspekt komunikacyjny: „komunikacyjnie skuteczny model przeszłości nie może grzeszyć swym przesadnym skomplikowaniem, zwłaszcza brakiem aksjologicznej spójności. Im mniej komunikat jest aksjologicznie przejrzysty, tym gorzej jest przyswajalny”²³. Granica jest zatem wartościowana pozytywnie, jako miejsce radosnego spotkania uczestników parady, przedstawicieli lokalnych społeczności i władzy samorządowej oraz jako miejsce rozpoczęcia karnawału, który jest udziałem mieszkańców miast sąsiedzkich. Granica jest eksponowana pozytywnie także jako miejsce korzystnych przemian w Czechach i w Polsce, które nastąpiły wraz z wejściem tych państw do Unii Europejskiej (2004) oraz strefy Schengen (2007). Mówił o tym na Moście Przyjaźni starosta Czeskiego Cieszyna, Vít Slovák, w wywiadzie dla lokalnych mediów:

stoimy symbolicznie na moście, który przed dwudziestu ośmiu laty był raczej mostem, przez który nie było szansy przejść na drugą stronę. Dzień dzisiejszy: są tutaj małe dzieci, są młodzi, są nowe małżeństwa, które nie pamiętają tego okresu i korzystają z tego mostu na co dzień. Ja myślę, że to jest największy atut dni dzisiejszych – korzystanie z dorobku obu miast dla obywateli jednej czy drugiej strony. I już nie rozróżniają, czy są w domu, czy są na drugiej stronie. Są w Cieszynach²⁴.

Odnoszenie się do najnowszej historii miasta i regionu oraz sięganie do pamięci zbiorowej żyjących pokoleń przy jednoczesnym braku odwołań do genezy linii granicznej, czasu i przyczyn jej powstania, umacnia proces przeobrażeń pamięci społecznej mieszkańców pogranicza. Pogłębia bowiem „amnezję strukturalną”, dając przekonanie o „odwiecznym trwaniu” granicy na rzece Olzie. Skutkiem tego jest nowa, zgodna z potrzebami współczesności pamięć społeczna, przejawiająca się w postaci „narastającego przekonania wśród potomków zaolziańskich autochtonów (tych, którzy po roku 1848 uważali się za Polaków), że z dziada pradiada dziedziczą czeską tożsamość”²⁵.

²² Zob. Knyt (red.) 2008.

²³ Kajfosz 2015, s. 112.

²⁴ Reportaż portalu ox.pl na temat Święta Trzech Braci z 2018 roku: <https://www.youtube.com/watch?v=dsEGIQWo3Q>, 18.06.2018.

²⁵ Kajfosz 2011, s. 56–57.

Wspólny ceremoniał – osobna zabawa

Ugruntowanie granicy na rzece Olzie jako stałego elementu krajobrazu geograficznego i społeczno-kulturowego, który oddziela *swoich* od *obcych*, znajduje potwierdzenie w nieoficjalnej części Święta Trzech Braci. Jest to o tyle interesujące, że o ile działania oficjalne mają międzynarodowy charakter, o tyle przyjemności zmysłowe, emocjonalne i nie poddane intelektualnej kontroli (jak: stragany z jedzeniem i pićm, kramy odpustowe, koncerty zespołów muzycznych) są niezależne i organizowane osobno na rynkach Cieszyna i Czeskiego Cieszyna. Kultura popularna, która gości na scenach ustawionych po obu stronach granicy, ma charakter narodowy: w Polsce występują gwiazdy polskiej popkultury, a w Czechach – czeskiej. Zdaniem jednego z polskich organizatorów wydarzenia²⁶, przyczyn niezależnego funkcjonowania scen koncertowych w Cieszynie i Czeskim Cieszynie może być kilka. Po pierwsze, Czesi mają odmienny styl życia, którego wyznacznikiem jest odpoczynek weekendowy poza miastem (tzw. wyjazd „na chatę”, czyli regularne wyjazdy do własnych domków letniskowych) i nie mają w zwyczaju uczestniczyć w miejskich imprezach. Potwierdzeniem tej tezy, według respondenta, jest stosunkowo niewielka liczba uczestników święta po czeskiej stronie w porównaniu z polską publicznością. Drugą przyczyną leży z kolei w innych oczekiwaniach estetycznych oraz odmiennych przyzwyczajeniach związanych z odbiorem kultury masowej – po każdej stronie granicy promowani są bowiem w mediach inni celebryci, gwiazdy muzyki i artyści. Stąd też odmiennie ukształtowanie gustów publiczności oraz wymagania w stosunku do zapraszanych zespołów muzycznych. Organizatorzy Święta Trzech Braci planują jednak ustawienie jednej wspólnej sceny na rzece Olzie podczas trzydziestej edycji tego wydarzenia, w 2021 roku, na której to wystąpią artyści zarówno polskiej, jak i czeskiej estrady. Nie mają jednak pewności, czy taka forma obchodów zostanie pozytywnie odebrana przez uczestników wydarzenia.

Karnawał na granicy, jako impreza mająca utrwalać poczucie wspólnoty pomiędzy mieszkańcami sąsiadujących miast poprzez konotacje odwołujące do wspólnej historii, prowadzi jednakowoż do utrwalania wyobrażenia o Olzie jako odwiecznej linii oddzielającej dwa narody. Naturalizacja granicy jest wspierana przez oficjalne obchody na Moście Przyjaźni, a jednocześnie to, co dzieje się poza oficjalnymi obchodami, potwierdza głębokie przemiany kulturowe, jakie zaszły po 1920 roku. Projekcja wyobrażeń o przeszłości, która podczas obchodów przybiera formę karnawałowego widowiska i zabawy, utwierdza przekonanie o „odwiecznym” sąsiedztwie narodów posiadających odmiennie języki i różne kultury. Dzieje się tak nie tylko poprzez stosowanie symboli narodowych (np. wizerunku flag na plakatach z programem obchodów), które pojawiają się razem ze znakami lokalnymi i towarzyszą narracji o przeszłości, ale także poprzez przyjętą formułę organizacji święta: eksponowanie granicy jako miejsca spotkania

²⁶ Wywiad przeprowadzony przez autorkę tekstu z pracownikiem Cieszyńskiego Ośrodka Kultury „Dom Narodowy” w dniu 11.07.2018.

oficjalnych delegacji samorządowych, dwujęzyczne afisze z wyraźnym podziałem repertuaru artystycznego na część rozgrywającą się po czeskiej i po polskiej stronie, wreszcie osobne koncerty i atrakcje, w których uczestniczą mieszkańcy sąsiadujących miast. Można zatem zdefiniować Święto Trzech Braci, parafrazując słowa M. Bachtina, którymi badacz opisał średniowieczne święto, porównując je do starożytnego boga Janusa o dwóch twarzach: jego oficjalne oblicze jest zwrócone ku przeszłości i teraźniejszości, a twarz ludowa – ku przyszłości. Bachtinowskie „dwa oblicza święta” w przypadku cieszyńskiej celebracji – zarówno to oficjalne, jak i ludyczne – patrzą jednak w tym samym kierunku, sankcjonując istniejący porządek społeczno-polityczny oraz utrwalając obraz świata lokalnej społeczności, w którym granica polsko-czeska jest traktowana jako oczywistość.

Bibliografia

- Bachtin M. 1975, *Twórczość Franciszka Rabelais'go a kultura ludowa średniowiecza i renesansu*, przeł. A. i A. Goreniewie, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Bachtin M. 2005, *Ludowe formy świąt karnawalowych*, [w:] Kolankiewicz L. (red.), *Antropologia widowisk. Zagadnienia i wybór tekstów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 373–384.
- Barthes R. 1970, *Mit i znak. Eseje*, przeł. W. Błońska et al., Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Caillois R. 1973, *Żywioł i ład*, przeł. A. Tatarkiewicz, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Danel R. (red) 1998, *Nadolzie zrywa okowy*, Macierz Ziemi Cieszyńskiej, Cieszyn.
- Featherstone M. 1998, *Postmodernizm i estetyzacja życia codziennego*, tłum. P. Czaplinski i J. Lang, [w:] Nycz R. (red.), *Postmodernizm. Antologia przekładów*, Wydawnictwo Baran i Suszczyński, Kraków, s. 299–332.
- Grad J. 2004, *Problem karnawalizacji kultury współczesnej*, [w:] Grad J., Mamzer H. (red.), *Ludyczny wymiar kultury*, „Człowiek i Społeczeństwo”, t. 22, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań, s. 9–20.
- Kajfosz J. 2011, *Tradycja jako przedmiot rywalizacji, negocjacji i władzy*, [w:] Styka J., Dziekanowska M. (red.) *Tradycja w kontekstach społecznych*, t. 3, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 47–61.
- Kajfosz J. 2013, *Magic in the Social Construction of the Past: the Case of Teschen Silesia*, “Polish Sociological Review”, nr 3 (183), s. 351–367.
- Kajfosz J. 2015, *Powrócić do początku, czyli jak kultura maskuje swoją zmienność?*, „Sprawy Narodowościowe. Seria nowa”, nr 46, s. 107–122.
- Knyt A. (red.) 2008, *Zaolzie. Polsko-czeski spór o Śląsk Cieszyński 1918–2008*, Ośrodek Karta, Dom Spotkań z Historią, Warszawa.
- Marcol K. 2014, *Autoidentyfikacja cieszyńskich Ślązaków we współczesnym dyskursie publicznym. Echa pierwszej wojny światowej*, „Journal of Urban Ethnology”, t. 12, s. 69–84.

- Nowak K. 2001, *Dzieje Śląska Cieszyńskiego po 1918 roku*, [w:] *Śląsk Cieszyński. Środowisko naturalne, zarys dziejów, zarys kultury materialnej*, Macierz Ziemi Cieszyńskiej, Cieszyn, s. 203–227.
- Schechner R. 2000, *Przyszłość rytuału*, tłum. T. Kulikowski, Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa.
- Skórzyńska A. 2004, *Od karnawalizacji do teatralizacji miejskiego święta. Parada lokacyjna*, [w:] Grad J., Mamzer H. (red.), *Ludyczny wymiar kultury*, „Człowiek i Społeczeństwo”, t. 22, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań, s. 71–84.
- Skubaczewska-Pniewska A. 2000, *Teoria karnawalizacji literatury Michała Bachtina*, [w:] Stoff A., Skubaczewska-Pniewska A., *Teoria karnawalizacji. Konteksty i interpretacje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 11–32.
- Studnicki G. 2015, *Śląsk Cieszyński: obrazy przeszłości a tożsamość miejsc i ludzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Wasiuta M. 2014, *Struktura etniczna Zaolzia (1991–2011)*, <http://politologia.uksw.edu.pl/wp-content/uploads/Martyna-Wasiuta.pdf>, 22.01.2018.

